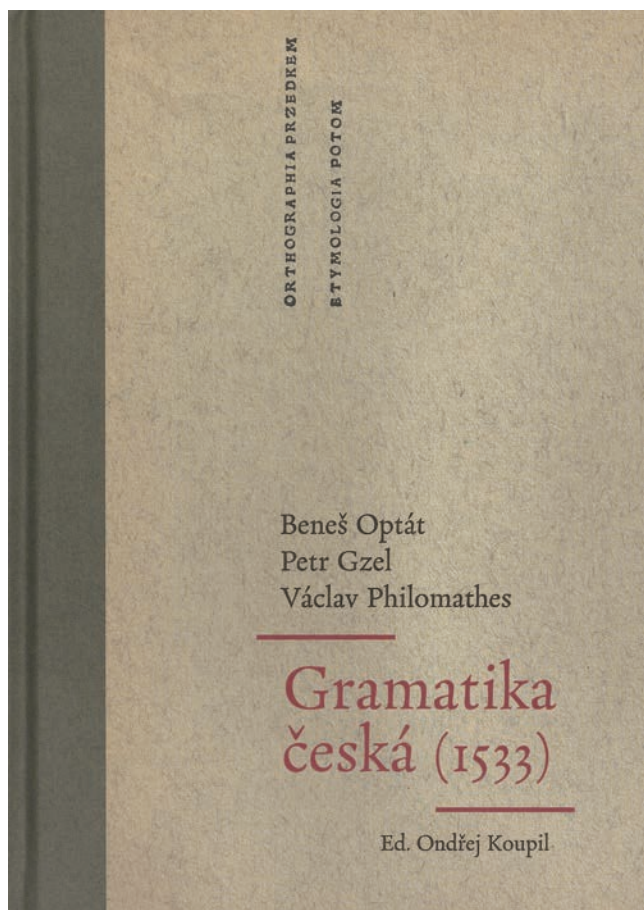

KOUPIL, Ondřej (ed.). *Beneš Optát – Petr Gzel – Václav Philomates. Gramatika česká (1533)*. Praha: Akropolis, 2019. ISBN 978-80-7470-232-7. (Autorem jedné z úvodních studií Petr Voit, překlad Katja Brankačková a František Martínek.)

V roce 2019 vyšla v nakladatelství Akropolis moderní kritická edice nejstarší české mluvnice *Gramatika česká (1533)* Beneše Optáta, Petra Gzela a Václava Philomatesa. Jelikož byla tato nejstarší česká gramatika vytištěna v Náměšti nad Oslavou, nazývá se zpravidla *náměšťská gramatika / mluvnice*. Její význam spočívá nejen v tom, že jde o nejstarší práci o češtině, která ve svém názvu nese pojmenování *gramatika*, ale také v tom, že jde o dílo zásadní, které ovlivnilo další vývoj spisovné češtiny a které bylo v následujících obdobích silně recipováno. O tom mj. svědčí fakt, že v následujících 110 letech po prvním vydání byla znova vydána třikrát, a to r. 1543 v Norimberku, r. 1588 v Praze a konečně r. 1643 také v Praze, a to v jezuitské tiskárně. Na její dobový vliv také ukazují fakt, že se stala základem gramatiky J. Blahoslava

(zde je nutno připomenout, že šlo o člena Jednoty bratrské), která v úvodních částech představuje opis náměšťské gramatiky rozšířený o Blahoslavovy (leckdy nesmlouvavé) jazykovědné komentáře. Na její silný dopad na další vývoj spisovné češtiny v 16. a 17. století ukazuje také její nadkonfesionálnost – byla recipována nejen českým bratrem J. Blahoslavem, ale v polovině 17. století také pražskými jezuity.

Náměšťská gramatika se skládá ze dvou částí: ortografie a etymologie. Ortografie představuje revoluční část knihy, protože v období, kdy byl pravopis českého knižtisku silně rozkolísaný, přináší návrh reformy, která se nakonec po drobných úpravách prosadila jako tzv. tiskařský nebo bratrský pravopis, jenž byl po mírných modifikacích užíván až do konce 18. století. Druhá kniha gramatiky se sice nazývá Etymologie, avšak na rozdíl od dnešního významu tohoto slova označuje tu část gramatiky, která je věnovaná morfologii (jde o pojmenování tradiční, které se udržovalo od antiky až do raného novověku). Způsob, jakým je v této knize morfologie traktována, ale zapříčiňuje nesnáze, se kterými se při klasifikaci náměšťské gramatiky potýká moderní česká jazykyně. Kniha totiž až na pár výjimek postrádá to, co bychom ve výkladu tvarosloví očekávali – přehled skloňování a časování. Je sice členěna podle slovních druhů a dále podle gramatických kategorií, ale všimá si jich spíše výběrově, a to zejména s ohledem na to, co autoři považují za jazykově (ne)správné, a to při překládání biblického textu z latinského jazyka. Latina zde hraje významnou roli nejen konfrontační, ale také stylizační, neboť je gramatika napsána makarónsky – zčásti česky a zčásti latinsky. Z toho je patrné, že autoři počítali se vzdělaným publikem, jak je ostatně explicitně formulováno v titulu gramatiky: *ETYMOLOGIA potom, kteráž učí českú řeč právě a vlastně mluvit i z latiny vykládati. Ta samým latiníkom přísluší*. Protože sami autoři použili termín *gramatika* pro pojmenování své práce, také já označuji jejich dílo tímto způsobem.

Recenzovaná edice není prvním novodobým vydáním této mluvnice: poprvé vyšla péčí G. Freidhofa (1974) ve Frankfurtu nad Mohanem. Tato edice zpřístupnila vydání z r. 1533 v transliterované a faksimilové verzi a vydání z r. 1588 ve faksimilové verzi. Podruhé byla větší část této gramatiky zveřejněna jako součást edice gramatiky J. Blahoslava, kde je – jak bylo zmíněno – opsána a opatřena celou řadou komentářů J. Blahoslava.¹

Zde recenzované vydání představuje kritickou edici, která byla připravena velmi zkušeným editorem O. Koupilem,

¹ ČEJKA, Mírek – ŠLOSAR, Dušan – NECHUTOVÁ, Jana (edd.). *Gramatika česká Jana Blahoslava*. Brno: Masarykova univerzita, 1991.

jehož – zdá se – celoživotním projektem je publikování, výzkum a propagace starších českých gramatik (či jazykověreflexivních publikací). Připomeňme na tomto místě některé jeho zásadní počiny věnované starším českým gramatikářům a jejich dílům: edice Benešovského gramatiky a knihy „etymologií“,² edice Štejerovy a Drachovského mluvnice,³ vědecké monografie o starších českých gramatografech,⁴ podíl na přípravě edičního modulu *Mluvnice*, který je součástí *Vokabuláře webového*,⁵ výstava s kritickým katalogem *Grammatyka česká: mluvnice češtiny v 16. až 19. století*,⁶ který představuje aktuální soupis starších českých gramatik s jejich stručným hodnocením, a syntetizující heslo *Grammatiky češtiny v Novém encyklopedickém slovníku češtiny*, které sepsal společně s Radoslavem Večerkou.⁷ Je zřejmé, že editace první gramatiky češtiny se ujala osoba z nejpovolanějších.

Struktura edice je přehledná a logicky provázaná. Je uvedena bibliografickým soupisem starších českých jazykověreflexivních prací a relevantní literatury, seznamem zkratk a vyobrazení a úvodem, který stručně popisuje cíle, vnitřní strukturu a zamýšlené efekty kritické edice. Poté následují dvě úvodní studie, které reflektují relevantní aspekty editovaného textu. První studie **Typografické souvislosti náměšťské mluvnice**, jejímž autorem je Petr Voit, nahlíží editované dílo a okolnosti jeho vzniku z perspektivy vývoje českého knihtisku první poloviny 16. století. Druhá studie **Náměšťská gramatika: Autoři a jejich dílo**, jejímž autorem je Ondřej Koupil, se zabývá jazykovědnými, literárněhistorickými a zejména kulturněhistorickými souvislostmi vydávané mluvnice. Obě studie jsou přeloženy do němčiny, což jistě umožní širší recepci editovaného textu v zahraničí. Škoda, že nebyly oba texty přeloženy do angličtiny, která je na rozdíl od němčiny obecně srozumitelným kódem vědecké komunikace – jistě by to recepční pole náměšťské gramatiky ještě více rozšířilo. Za úvodními studiemi čeká na čtenáře editovaný pramen, který je doprovázen řadou komentářů umístěných do poznámek pod čarou. Komentáře se netýkají jen edičních zásahů do textu, ale také reflektují / vysvětlují / komentují obsahovou stránku editovaného pramene – navazují tím na úvodní studie a obsahují tak kromě kritického aparátu atomizované postřehy k obsahové a typografické stránce díla. V závěrečných částech kritické edice se nachází jmenný rejstřík, rejstřík biblických míst, na která se odkazuje v marginálních poznámkách náměšťské mluvnice, ediční poznámka a velmi stručné anglické resumé.

Za hlavní odborné jádro recenzované edice považují (vedle vlastního textu gramatiky) úvodní studie a způsob edičního zpracování, a tak se ve zbytku recenze stručně zmíním právě o těchto složkách. Výrazným novem proti předchozím

edicím je důraz na historické okolnosti vzniku editovaného pramene a na jeho relevantní typografické vlastnosti. Tohoto úkolu se ujal přední odborník na otázky vývoje raného českého knihtisku P. Voit. V jeho studii **Typografické souvislosti náměšťské mluvnice** jsou popsány okolnosti vzniku náměšťské tiskárny a její význam v kontextu vývoje českého knihtisku 1. poloviny 16. století, je vyložen původ a vývoj užitých tiskových písem, která si z větší části Náměšťští vyráběli sami, a zejména je osvětleno typografické novátorství náměšťské tiskárny snažící se uvést do českého prostředí antikvu (učitel ve mně jen lituje, že výklad jednotlivých typografických fenoménů není doprovázen jejich obrazovými ilustracemi, a tak je musí čtenář hledat v originále anebo kopiích originálu dostupných na jiných místech, jako je již zmíněná edice G. Freidhofa⁸ 1974 nebo modul *Mluvnice Vokabuláře webového*). Zajímavé je také pozorování, že okamžitý vliv revoluční typografie a pravopisu náměšťské gramatiky na dobový knihtisk byl minimální (s. XXXIX). V ostatních tiskárnách pokračovala tradice malé diakritizace písmových sad a dělení slov: trvala sazečská praxe nedělit slova, která narážela na požadavek mít zarovnaný pravý okraj textu. To mělo vést k rozdílnému nakládání s unigrafy a multigrafy (např. <j> a <ij> pro dlouhé /i:/ nebo <uo> a <û> pro dlouhé /u:/) či mezerami u interpunktů. Sazeči měli volit při sazbě taková grafická řešení, která umožňoval řádek *komprimovat* (užitím unigrafů nebo redukcí mezer u interpunktů) nebo naopak *dilatovat* (užitím multigrafů nebo mezer). Snad se podaří v budoucnu tuto tezi empiricky prozkoumat na základě statistických metod.

Druhá studie **Náměšťská gramatika: Autoři a jejich dílo**, jejímž autorem je O. Koupil, nezapře svého autora. Je zhuštěným pokusem o vícevrstevnou analýzu editovaného textu, ve kterém hraje roli kulturní a historický kontext vydávaného díla. K tomu doplňuje biografie autorů mluvnice, zabývá se obsahem gramatiky, některými jazykovými výklady či doporučeními a jejím druhým životem. Na tomto místě zaujme spíše tradiční interpretace stimulu vzniku gramatiky, ve kterém Koupil odmítá spatřovat konfesionalizaci, nýbrž ho hledá v biblickém (katolickém) humanismu, který se navrácí k původnímu znění křesťanských pramenů (s. XLII). Souvislost s biblickým humanismem spočívá v tom, že dva ze tří autorů mluvnice (Gzel a Optát) byli zároveň překladateli Nového zákona. Koupil se na tomto místě také snaží vymezit žánr náměšťské mluvnice, kterou nesměle (tj. jen kdyby ho někdo nutil) navrhuje označit jako souborné vydání dvou knih: ortografie a knihy elegancí (tj. *sbírky více nebo méně uspořádaných poznámek ke kritice jazykových jednotlivostí* – s. XLVI). Zaujmu také biografické pasáže všech tří autorů (s. XLVIII–L), ze kterých plyne, že o jejich

² KOUPIL, Ondřej (ed.). *Matouš Benešovský zvaný Philonomus. Grammatica Bohemica. Gramatika česká. Knížka slov českých vyložených*. Praha: KLP, 2003.

³ KOUPIL, Ondřej (ed.). *Jezuité Drachovius a Steyer gramatiky češtiny*. Praha: KLP, 2012.

⁴ KOUPIL, Ondřej. *Grammatykáři: gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672*. Praha: Karolinum, 2015².

⁵ *Vokabulář webový*. [online] Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. [citováno 14. 8. 2019]. Dostupné z: <https://vokabular.ujc.cas.cz/>

⁶ KOUPIL, Ondřej. *Grammatyka česká: mluvnice češtiny v 16. až 19. století (katalog výstavy)*. Praha: Akropolis, 2015.

⁷ VEČERKA, Radoslav – KOUPIL, Ondřej. *Gramatiky češtiny*. In: KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana (edd.). *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2017.

⁸ FREIDHOF, Gerd (ed.). *Beneš Optát, Petr Gzel, Václav Philomates: Grammatyka česká (Die Ausgaben 1533, 1588)*. Frankfurt a. M. – München: Kubon & Sagner, 1974.

životě je stále známo zatím málo. Nicméně i z toho mála, co je o životě autorů známo, plyne, že šlo o postavy, které se většinu svého života pohybovaly mimo jazykové centrum. Tento fakt dává Koupil do souvislosti s jazykovými a pravopisnými „zvláštnostmi“ gramatiky (s. LII).

Text gramatiky je transliterován, tzn. převeden metodou znak za znak. Pro nepoučeného čtenáře, který je zvyklý na transkribované edice starších českých textů, to bude jistě nezvyk, nicméně lze těžko předpokládat, že po edici gramatiky 16. století sáhne někdo, komu chybí s pravopisem tohoto období zkušenost. Transliterace je v případě vydávání gramatiky nejlepší způsob převodu, protože umožňuje čtenáři konfrontovat pravopisné výklady obsažené v editovaném textu s tím, jak je jeho historičtí vydavatelé sami respektovali. Výhody tohoto edičního zpřístupnění již ukázal O. Koupil v dřívějších edicích.⁹ Jeho poctivý způsob edičního zpracování založený na transliteraci však zároveň ukazuje limity transliterovaných edic starších textů. Autor si je tohoto faktoru velmi dobře vědom a explicitně na něj upozorňuje na s. 128: „Užitá ‚míra‘ transliterace má samozřejmě jako každá metoda své meze a nelze ji považovat za úplný přepis veškerých literárních prvků zdrojového tisku.“ Také transliterace totiž nutí editora rozhodovat, které fenomény jako ortograficky relevantní ponechat, a které jako ortograficky nerelevantní anebo chybové odstranit či sjednotit. A tak v další části výkladu svých edičních zásad na s. 128 Koupil konstatuje, že některé jevy musel normalizovat: „Edice je kritická a snaží se vystihnout intenci autorů a tiskárny, zároveň některé dobové typografické elementy v rámci dobového systému (tradičně tiskařského pravopisu) normalizuje nebo opomíjí, jak je popsáno v této ediční poznámce.“ Proto edice nerozlišuje dvě minuskulní *r* v antikvě, sjednocuje mezery u interpunkce, neodlišuje ligatury *t̃e* s podobami *tě*, sjednocuje podoby akcentů u diakritických znamének, odstraňuje živé záhlaví či archové

signatury, a i když pomocí odlišného řezu písma a podtržení odlišuje graficky písmové typy švabachu, antikvy a textury, neodlišuje již jejich jednotlivé stupně. Touto ediční úpravou, kterou vysoce oceňují a ztotožňují se s ní, však způsobuje dva efekty, které ukazují na obecné rovině na limity transliterace: 1. Jeho ediční úprava nedovoluje zpětný převod (obecně považují tuto vlastnost transliterace za chiméru). 2. Umožňuje zkoumat grafiku editovaného textu jen do jisté míry, neboť např. sjednocením mezer u interpunkce nelze na základě edice zkoumat vliv snahy sazečů udržet rovný pravý okraj stránky (metodou dilatace a komprimace sazby) a sjednocením písmových stupňů jednotlivých písmových typů nedovolují zkoumat diakritizaci textu. Edice náměšťské gramatiky tak dobře ukázala, že i transliterace je metoda převodu textu, která vyžaduje erudovaného editora, který po pečlivém prozkoumání pramene a při výborné znalosti dobového kontextu rozhodne, co z výchozího textu zachová a co sjednotí.

Celkově lze recenzovanou edici hodnotit velmi pozitivně. Jde o vydání, které zpřístupňuje editovaný pramen odborné veřejnosti spolehlivým způsobem. K tomu ho uvádí vědeckými studii a komentáři, které reflektují změny, jimiž prošla v nedávné době česká paleobohemistika, a zároveň obsahuje nové metodologické impulsy, které zásadním způsobem propojují jazykovědnou a literárněhistorickou paleobohemistiku s historickou knihovědou.

Pavel Kosek

Masarykova univerzita

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka

Arna Nováka 1

602 00 Brno

⁹ KOUPIL, Matouš Benešovský zvaný Philonomus..., 2003. KOUPIL, Jezuité Drachovius a Steyer gramatiky češtiny..., 2012.